

LITERATURA PRZE-PISANA II

**Od zapomnianych teorii
do kryminału**

pod redakcją
**Agnieszki Izdebskiej
Agnieszki Przybyszewskiej
i Danuty Szajnert**

 WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

LITERATURA PRZE-PISANA II

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
Łódzkiego

LITERATURA PRZE-PISANA II

**Od zapomnianych teorii
do kryminału**

pod redakcją

**Agnieszki Izdebskiej
Agnieszki Przybyszewskiej
i Danuty Szajnert**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2016

Agnieszka Izdebska, Agnieszka Przybyszewska, Danuta Szajnert – Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny, Instytut Kultury Współczesnej, Katedra Teorii Literatury
90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT
Agnieszka Czyżak

REDAKTOR INICJUJĄCY
Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE
AGENT PR

SKŁAD I ŁAMANIE
AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA
Leonora Wojciechowska

PROJEKT OKŁADKI
Katarzyna Turkowska

Zdjęcia wykorzystane na okładce: Fotolia © mtlapcevic
© Depositphotos.com/yurkap

© Copyright by Authors, Łódź 2016
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07198.15.0.K

Ark. wyd. 15,2; ark. druk. 16,25

ISBN 978-83-8088-214-0
e-ISBN 978-83-8088-215-7

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp	7
Część I	
Danuta Ulicka, <i>Jak być dobrym historykiem (polskiej nauki o literaturze)?</i>	13
Elżbieta Konończuk, <i>Figury prze-pisywania historii. Teoria narracji historycznej Jerzego Limona</i>	41
Maria Tarnogórska, <i>Podwójne życie „Alicji”, czyli Kraina Czarów w kulturze literackiej i naukowej</i>	53
Część II	
Aleksandra Chomiuk, <i>To samo, ale inaczej. O przepisywaniu biografii</i>	71
Artur Hellich, <i>Tożsamość improwizowana. Na przykładzie prozy Kazimierza Brandyśa i Zofii Mitosek</i>	89
Katarzyna Wądolny-Tatar, <i>Przepisana biografia matki. O „Małej Zagładzie” Anny Janko w perspektywie pamięci biodziedzicznej</i>	109
Julia Dynkowska, <i>Ekfrazja jako apokryf. O powieści „Saturn. Czarne obrazy z życia mężczyzn z rodziny Goya” Jacka Dehnela</i>	123
Leszek Karczewski, <i>Komiksiara z suchymi oczami. „Fun Home” Alison Bechdel jako krypto-bio-grafia</i>	135
Część III	
Anna Skubaczewska-Pniewska, <i>„Niepomierzalna intertekstualność”, czyli powieść uniwersytecka między romansem a kryminałem</i>	147
Adela Kobelska, <i>Przepisywanie miasta. Poznańskie „przechadzakowniki” jako lokalny gatunek miejski</i>	159
Agnieszka Karpowicz, <i>Przepisywanie pisania. „Nikiforma” jako proces społeczny</i> ...	175
Elżbieta Sidoruk, <i>Przepisywanie jako element strategii satyrycznej</i>	191
Agnieszka Izdebska, <i>Literatura prze-słuchana przez owce, czyli o pożytkach z lektury</i>	209
Monika Górską-Olesińską, <i>Kolektywne „prze-pisywanie” e-literatury</i>	223
Marta Rakoczy, <i>Cieleśność i materialność pisma, czyli o tym, co w piśmie pozajęzykowe</i>	233
Indeks nazwisk.....	251

Wstęp

Publikacja, którą oddajemy w ręce Czytelników, stanowi rozwinięcie i uzupełnienie – swoisty *sequel* – artykułów zebranych w tematycznym numerze „Zagadnień Rodzajów Literackich” (2014, z. 2) oraz w książce *Literatura prze-pisana. Od Hamleta do slashu* (red. A. Izdebska, D. Szajnert), która ukazała się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego w 2015 roku. Tom *Literatura prze-pisana II. Od zapomnianych teorii do kryminału* jest pokłosiem drugiej edycji konferencji naukowej zorganizowanej (pod tym samym tytułem głównym) przez Katedrę Teorii Literatury Instytutu Kultury Współczesnej Uniwersytetu Łódzkiego w maju 2015 roku. I tym razem przedmiotem rozważań literaturoznawców, kulturoznawców i medioznawców z różnych polskich ośrodków badawczych miały być szczególnie postaci literackiego (i nie tylko literackiego) recyklingu, twórczego pasożytowania na cudzych tekstach: renarracje, refabularyzacje, rekonwencjonalizacje, amplifikacje, kontynuacje, transpozycje tematyczne – reinterpretacje apokryficzne, pastiszowe, parodyjne. Nacisk został położony na wyeksponowanie kulturowego i/lub egzystencjalnego sensu takich intencjonalnych praktyk intertekstualnych o skonkretyzowanym odniesieniu, artykułowanego za pośrednictwem relacji między tekstami i ich aktywnymi kontekstami; na sprawczą rolę rzeczywistości kulturowej, w której pre-teksty są prze-pisywane, czyli czytane/interpretowane/pisane od nowa – na to, kto, kiedy, gdzie, dlaczego i po co je prze-pisuje. Autorzy referatów twórczo prze-pisali naszą propozycję, w mniejszym lub większym stopniu uwzględniając wskazane dezyderaty. Rozwinięte wersje wybranych wystąpień konferencyjnych złożyły się na prezentowaną monografię.

W jej pierwszej części znalazły się trzy artykuły, w których przedmiot uwagi – jedyny albo ściśle stowarzyszony z omawianym utworem – stanowi literatura naukowa: polskie literaturoznawstwo teoretyczne, historiografia i teoria pisarstwa historycznego, teksty dotyczące przede wszystkim teorii i filozofii języka. Danuta Ulicka, rozwijając projekt filologicznie zorientowanej kulturowej historii teorii, diagnozuje przyczyny nieobecności polskich teorii literatury w rodzimym i światowym obiegu akademickim oraz proponuje, by ich dotychczasowe przepisywanie – rozumiane jako użycie polegające między innymi na nieefektywnym wtłaczaniu poszczególnych ujęć w ramy dyscyplinowo-metodologiczne i w konsekwencji zużycie – zastąpić

historią napisaną na nowo. Po czym brawurowo przedstawia jeden z możliwych wariantów takiej historii w postaci kanonu równoległego czy paralelnego z tym, co funkcjonuje jako kanoniczne w globalnych archiwach teoretycznoliterackich. Złożyłyby się na ten kanon „nieużytki” polskiej myśli teoretycznej, czyli zapomniane teksty o charakterze często prekursorskim wobec tego, co znane i uznane.

Dwa następne artykuły dotyczą konkretnych utworów literackich. Ostatnia powieść Jerzego Limona (*Młot na poetów albo Kroniki świętych głów*) to według Elżbiety Konończuk kolejna w dorobku tego autora warsztatowa powieść historiograficzna, tematyzująca metody organizacji i eksponowania wiedzy o przeszłości za pośrednictwem historiograficznych metafor – rozmaitych figur „przepisywania” heterogenicznych źródeł historycznych – oraz (jako „interaktywna historia powieściowa”) angażująca czytelnika do tworzenia na ich podstawie własnych narracji. W artykule domykającym tę część książki Maria Tarnogórska przypomina o roli, jaką słynna dylogia Lewisa Carrolla odegrała i nadal odgrywa w pismach filozofów (przede wszystkim, choć nie tylko, języka), logików czy matematyków. Autorka podkreśla, że funkcjonowanie *Alicji*... w kulturze naukowej, w której nonsens traktuje się jako kategorię poznawczą, jest – poniekąd paradoksalnie – bliższe oryginałowi niż liczne literackie prze-pisania Carrollowskich arcydzieł, zapoznające albo całkowicie rugujące ten aspekt opowieści o przygodach Alicji.

Część drugą tomu otwiera artykuł Aleksandry Chomiuk spajający podejście teoretyczne z tematyką biograficzną – wspólną dla wszystkich tekstów zebranych w tym miejscu. Autorka skupia się na biografiach Jana Kochanowskiego, czyli kolejnych prze-pisaniach opartej na wątych źródłach historii życia pisarza. Prezentuje te biografie na szerokim tle współczesnej, nader obfitej produkcji dzieł tego gatunku. Rozpoznaje stan polskiej biografistyki jako taki, w którym brak ujęć lokujących się między dwoma skrajnymi biegunami: próbą zrekonstruowania pełni cudzego doświadczenia z jednej strony i opowieściami eksponującymi plotkarsko-skandaliczny wymiar życiorysów bohaterów z drugiej. Artur Hellich z kolei przypatruje się re-konwencjonalizacyjnej praktyce ironicznego prze-pisywania określonych struktur fabularno-kompozycyjnych czy matryc genologicznych w autobiografiach i wypowiedziach *quasi*-autobiograficznych. Jako swoiste *exempla* takiej praktyki prezentuje tekst Kazimierza Brandysa – rozpatrywany w związku z wybranymi ze względu na tematykę i konstrukcję podmiotu, jawnie fikcjonalnymi, wcześniejszymi narracjami jego autorstwa – oraz tekst Zofii Mitosek, konfrontowany z teoretycznoliterackimi dokonaniem badaczki.

Następne trzy artykuły przynoszą analizy pojedynczych utworów literackich. Katarzyna Wądolny-Tatar czyta *Małą Zagładę* Anny Janko jako kolejny element odsłaniania binarracji, tworzonej w dialogu z pamięcią

i twórczością matki, Teresy Ferenc, oraz innymi tekstami. W kategoriach prze-pisywania rozpatruje próbę literackiego przepracowania i artykulacji jej traumatycznego, dziecięcego doświadczenia, podjętą przez córkę w celach terapeutycznych i autoterapeutycznych zarazem. Julia Dynkowska przygląda się *Saturnowi. Czarnym obrazom z życia mężczyzn z rodziny Goya*, apokryficznej powieści biograficznej Jacka Dehnela. Analizując rozmaite funkcje pełnione w niej przez swoiste ekfrazy dzieł malarza, przekonuje o zasadności ujmowania w kategoriach apokryfu nie tylko literackich biografii postaci empirycznych, ale też owych ekfraz (i innych o podobnej konstrukcji). Leszek Karczewski odczytuje komiks *Fun Home* Alison Bechdel jako bardzo złożoną, wielopoziomową grę z konwencją autobiografii. Pokazuje, jak autorka dekonstruuje i konstruuje zarazem takie kategorie, jak podmiot; poddaje metarefleksji schematy narracyjne; przygląda się funkcjonowaniu mechanizmów pamięci; żongluje rozmaitymi aluzjami literackimi, a wszystko to po to, by stworzyć opowieść wymykającą się prostym kategoryzaczom.

Trzecia część tomu zawiera rozważania skoncentrowane wokół kwestii genologicznych, konwencji i strategii tekstowych. Otwierają ją artykuły skupione na konkretnych odmianach gatunkowych uwikłanych w relacje prze-pisywania. I tak: Anna Skubaczewska-Pniewska analizuje prze-pisywanie popularnych gatunków – szczególnie romansu i kryminału – w powieści uniwersyteckiej i pokazuje, jak współgrają one w obrębie tej konwencji z intertekstualnymi odwołaniami do teorii interpretacji czy metodologii badań literackich. Adela Kobelska charakteryzuje poznańskie „przechadzkowniki” jako gatunek prze-pisujący przestrzeń miasta w porządek tekstowy. Kontekst dla jej analiz stanowi szersza kategoria – gatunki miejskie. W kategorii tej mieszczą się tak różne formy, jak limeryki czy powieść kryminalna. Agnieszka Karpowicz zaś interpretuje *Nikiformy* Edwarda Redlińskiego: przekonuje, iż pisarz, posługując się „formami gotowymi”, prze-pisując codzienność na literaturę, tyleż obnaża nieznośną konwencjonalność tej ostatniej, co eksponuje mialkość pewnej rzeczywistości społecznej. Takim formom prze-pisywania, jak parodia czy „cytaty z rzeczywistości”, przygląda się Elżbieta Sidoruk, wskazując – na przykładzie twórczości Tadeusza Różewicza – mechanizmy, dzięki którym stają się one narzędziami budowania strategii satyrycznej. Autorka zwraca też uwagę na rolę rekonstrukcyjnej, istotną między innymi dla aktywizacji ironii jako składnika „satyrotwórczego”.

W kolejnym tekście tomu Agnieszka Izdebska analizuje dyptyk powieści kryminalnych Leonie Swann, eksponując rozmaite intertekstualne gry prowadzone przez autorkę: z konwencją powieści kryminalnej w duchu Agaty Christie, strategiami odbioru, pojęciem kanonu wreszcie. Prze-pisanie jako element strategii twórczej w kulturze *open source* ukazuje

artykuł Moniki Górskiej-Olesińskiej poświęcony fenomenowi generatora poetyckiego *Taroko Gorge* Nicka Montforta, czyli praktyce, w obrębie której kolektywnemu prze-pisywaniu i modyfikacji ulegają nie tylko teksty, ale i sam kod. W artykule domykającym tom Marta Rakoczy sytuje kwestię prze-pisywania w perspektywie nieco innej niż pozostali autorzy. Rozważa je jako jeden z aspektów samego aktu zapisywania, w kontekście materialności pisma jako prze-pisania komunikatu, zwracając uwagę na utracony walor czynności zapisu – kaligrafię.

Ani artykuły zebrane w tomie *Literatura prze-pisana. Od Hamleta do slashu*, ani teksty składające się na *Literaturę prze-pisaną II* nie wyczerpały poddanego pod dyskusję tematu. Dowiodły tego referaty wygłoszone podczas tegorocznej, trzeciej edycji konferencji pod tym samym tytułem. Inspiracją do nieznacznej zmiany jej formuły – przeniesienia punktu ciężkości z badań nad szczególnymi postaciami recyklingu literackiego na, z jednej strony, swoisty recykling literaturo- czy kulturoznawczy, z drugiej zaś na literaturę i inne teksty kultury prze-czytane/prze-pisane przez jej badaczki i badaczy – były przede wszystkim tezy otwierającego niniejszy tom artykułu Danuty Ulickiej. Jednakże z faktu, że na spotkaniu pod hasłem „Literatura prze-pisana III” (kwiecień 2016 roku) rozważane były również kwestie podejmowane w poprzednich latach, wnosimy, iż kwestie te są nadal aktualne i ważne dla współczesnego literaturoznawstwa, kulturoznawstwa i dyscyplin pokrewnych.

Redaktorki

CZEŚĆ I

Danuta Ulicka

Uniwersytet Warszawski
Instytut Literatury Polskiej

Jak być dobrym historykiem (polskiej nauki o literaturze)?¹

Prywatna historiozofia: sprawianie terażniejszości

Powtórzone w tytule w stosownej do potrzeb parafrazie pytanie Paula Feyerabenda² nie wszczyna dyskusji z jego anarchizmem metodologicznym, który zainicjował ponowoczesne przemiany w teorii wiedzy. Przeciwnie, zniekształcona powtórka sygnalizuje, że wszystkie antyobiektywistyczne argumenty – o przypadkowości odkrycia, perswazyjnym charakterze dowodzenia i niewspółmierności teorii – dziś już przecież „normalne” w nauce, jak by powiedział Thomas Kuhn, można uznać za niekontrowersyjne. Nie budzi także obiekcji podbudowana konwencjonalizmem teza o niekonieczności, czyli o kontyngencji zastanych utrwaleń historii. Wiemy dobrze, nie tylko od Stephena Greenblatta, że znany nam świat przeszłości nie jest konieczny i że nie chodzi przy tym „wyłącznie o przemijalność, lecz także o fakt, że ten świat mógłby całkiem inaczej wyglądać”³, tzn. zostać inaczej opisany. Przyjeliśmy już wcześniej do wiadomości wszystkie teorie narracyjności historii, dyskursywnego charakteru jej ujęć, ich uwikłania w dyskursy władzy i wielorakie mechanizmy pamięci, w naturalne i społeczne procesy zapominania i odpominania, tabuizacji i ideologicznej deformacji. Co najmniej od 1974 roku „wszyscy jesteśmy konstruktywistami”⁴.

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego NCN 2014/13/B/HS2/00310 „Wiek teorii. Sto lat polskiej myśli teoretycznoliterackiej”.

² A właściwie pytanie jego polskiej tłumaczki. Por. P.K. Feyerabend, *Jak być dobrym empirystą?*, przeł., wstęp K. Zamiara, Warszawa 1979.

³ S. Greenblatt, *Mobilność kulturowa: wprowadzenie*, przeł. M. Borowski, M. Sugiera, „Didaskalia” 2011, nr 106.

⁴ Cytuję tytuł polemiki E. Domańskiej i B. Olsena na zarzuty postawione w artykule: J. Kowalewski, W. Piasek, *W poszukiwaniu utraconej Rzeczywistości. Uwagi na marginesie*

Znamy też wyrosłe na pożywce tych rozpoznań socjologizujące lub upowieściowione historie alternatywne⁵. W ostatnich dwóch dekadach historycy, powodowani zasygnalizowanymi rozpoznaniem, formułują śmiało propozycje tworzenia innej, niekonwencjonalnej historii – innej zarówno pod względem materiału i jego problematyzacji, jak i zasięgu przestrzennego oraz czasowego, coraz szerszego lub coraz węższego, którego spektrum sięga od małej codzienności po historię już nawet nie ludzkości, bo wręcz życia biologicznego⁶.

Tym porywającym, panoramicznym lub miniaturowym projektem udostępniania dziejów towarzyszy wyraźnie rosnące zainteresowanie studiami empirycznymi i archiwalnymi. Odradza się w nich marzenie o „dotknięciu” przeszłości, a przynajmniej stworzeniu jej jak najwierniejszego wizerunku, na jaki tylko pozwalają zachowane lub dostępne źródła, wizerunku nienaiwnego, bo świadomego wszystkich narracyjno-dyskursywnych reguł, które rządziły pozostałymi zapisami, skutkującego wzmożonym krytycyzmem wobec dokumentalnych odkryć w archiwach⁷. Ta, nieoczekiwana po wszystkich historiozoficznych zwrotach i przejściach, ufność w badania poszlakowe poświadcza diagnozę historyków,

projektu „zwrotu ku rzeczom” w historiografii i archeologii, [w:] *Rzeczy i ludzie. Humanistyka wobec materialności*, red. J. Kowalewski, W. Piasek, M. Śliwa, Olsztyn 2008, s. 83–100. Podany jako *terminus a quo* rok 1974 uzasadnia publikacja francuskiego oryginału głośnego zbioru: *Constructing the Past. Essays in Historical Methodology*, ed. J. Le Goff, P. Nora, Cambridge 1985 (nazwisko tłumacza *Faire de l’histoire* na język angielski nie zostało podane).

⁵ O historii alternatywnej por. T. Walas, „*Niebyła*” *historia literatury*, [w:] *Narracja i tożsamość (II). Antropologiczne problemy literatury*, red. W. Bolecki, R. Nycz, Warszawa 2004. Por. też przyp. 38 do niniejszego artykułu. Godnym uwagi, wspartym na solidnych studiach materiałowych wykorzystaniem koncepcji historii alternatywnej jest studium: T. Lubelski, *Historia niebyła kina PRL*, Kraków 2012.

⁶ Można tytułem przykładu historii małego zasięgu przywołać takie prace, jak: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004; D. Malczewska-Pawelec, T. Pawelec, *Historia historiografii jako studium codzienności historyków (zarys programu badawczego)*, [w:] *Gra i konieczność. Zbiór rozpraw z filozofii historii i historii historiografii*, red. G. Dominiak, J. Ostoja-Zagórski, W. Wrzosek, Bydgoszcz 2005. Koncepcję historii zasięgu wielkiego (historię środowiskową, historię klimatu) może reprezentować artykuł: D. Chakrabarty, *Postcolonial Studies and the Challenge of Climate Change*, „New Literary History” 2012, vol. 40, no. 1. O nowszych i najnowszych koncepcjach historiograficznych instruktywnie informuje: E. Domańska, *Wiedza o przeszłości – perspektywy na przyszłość*, „Kwartalnik Historyczny” 2013, t. 120 (której dziękuję za zwrócenie uwagi na artykuł Chakrabarty’ego).

⁷ O obu zwrotach jako nienaiwnej nostalgii młodego pokolenia badaczy amerykańskich za historiografią nienarracyjną i niedyskursywną zob. E. Domańska, *Wiedza o przeszłości – perspektywy na przyszłość*, s. 233–234. Por. też D. Ulicka, *Zwrot archiwalny (jak ja go widzę)*, „Teksty Drugie” 2010, nr 1/2.